

Eril ve Dişil Tavrın Ahlâk Anlayışına Yansımaları

Masculine And Feminine Manner's Reflections To The Moral Sentiment

Hüsniye Canbay Tatar¹

Özet: İnsanoğlu, hem kendisini hem de yakın ve uzak çevresini bilmek ve onunla ilişki kurmak istemiştir. Bu istek toplumları Tanrı, tabiat, toplum ve insan anlayışından oluşan sütunlar üzerine bina edilmiş evren tasavvuruna götürmüştür. Söz konusu tasavvur bir yandan bilmenin sahasını, diğer yandan kurulan ilişkilerin ve davranışların tarzını belirlemektedir. İnsan, bu sütunlar ve onların temsil ettikleriyle ya eril ya da dişil bir tavır sergileyerek kurduğu ilişki veya anlayışın tarzını belirlemektedir. Tarzın eril ya da dişil olması, tasavvurun şeklini olduğu gibi bunlarla ilgili anlayışı de etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahlak anlayışı, erillik, dişilik, bilme

Abstract: human being wants to know both his own and also his kith and kin and remotes; relate with him. This desire brings societies to the universe envision structured on columnnes consisted of God, Nature, society and humanity comprehension.the envision determines the area of cognition, at the same time the style of relations and behaviours. With these columnnes and their represents, human beings determines their own relation and comprehension by adopting a masculine or feminine manner. The style's being masculine or feminine effects the shape of envision as well as the comprehension related to these.

Key Words: moral sentiment, masculinity, femininity, cognition

---

¹ Prof. Dr., İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Giriş

İnsanoğlu, hem kendisini hem de yakın ve uzak çevresini bilmek ve onunla ilişki kurmak istemiştir. Bu istek toplumları Tanrı, tabiat, toplum ve insan anlayışından oluşan sütunlar üzerine bina edilmiş evren tasavvuruna götürmüştür. Söz konusu tasavvur bir yandan bilmenin sahasını, diğer yandan kurulan ilişkilerin ve davranışların tarzını belirlemektedir. İnsan, bu sütunlar ve onların temsil ettikleriyle ya eril ya da dişil bir tavır sergileyerek kurduğu ilişki veya anlayışın tarzını belirlemektedir. Tarzın eril ya da dişil olması, tasavvurun şeklini olduğu gibi bunlarla ilgili anlayışı de etkilemektedir. İnsanın başta kendisi olmak üzere diğerleriyle kurduğu ilişki ve ortaya koyduğu anlayış tarzının belirlenip çerçevesinin çizilmesi, bizi ahlâk sahasına götürmektedir. Zira ahlâk, insan davranışlarını tanzim ederek kurulan ilişkinin tarzını tayin etmektedir. Buradaki aslî gaye, maksat ve türü ne olursa olsun kurulan ilişkide ferdin zarar vermesinin de, zarar görmesinin de engellenmesidir. İşte dünyaya karşı takınılan içten tavır alışlar, zihniyet kavramını gündeme getirir. Dolayısıyla ilişki ve tavır alışların çerçevesini verir. Bu cümleden olmak üzere yazımızda eril ve dişil tavrın Batıda ve bizde aldığı şekil, uygulanma tarz ve yansımaları tartışılmaya çalışılacaktır.

Kendini Bilmek Ya Da Evreni Kurmak: Evren Tasavvuru

İnsan kendini, çevresini ve bunlar arasındaki ilişkileri tanıma ve tanımlama ihtiyacı içinde olmuştur. Buradan bir dünya görüşüne ulaşılmış, dünya görüşünün tasviriyile, adeta onun resmedilmesiyle de evren tasavvuru elde edilmiştir. İnsanın kendisini ve kendisiyle ilişkilendirdiği yakın ve uzak çevresini bilme ve anlamlandırma istek ve gayreti, onu bu tasavvura götürmüştür. Evren tasavvurunun gayesi insanın evrendeki yerini tespit, kültürel yapıdaki yerini de tayin ederek kendini gerçekleştirme esasına dayanmaktadır. Bahsi geçen tayin ve tespitler, insanın varoluş şartlarını sağlayan en büyük düzenin evren olduğu fikrine, kısaca kozmos anlayışına dayanmaktadır (Bıçak, 2013: 66). İnsanın içinde yer aldığı ve hazır bulduğu bu düzen ya da kozmos anlayışı, kendisinden başlayarak çevresi ve toplum için de aranan bir özellik olmuştur. Bu arayış, insanın bedeninin-

den zihin dünyasına ve zihniyetine, idrak şekillerinden tavır ve davranışlarına, nihayet toplum ve kültürel yapısına aksetmiş, şekil vermiştir.

İnsan hayatta karşılaştığı şeyleri ve bunlar arasındaki ilişkileri tanımlayarak onları tasvir etmiş, buradan hareketle kendi kültür dünyasını kurmuştur. Kültürel yapı içinde varoluşunun hem can hem de kuramsal güvenliğini teminat altına almak istemiştir. Hayatî ihtiyaçlarını temin etmeye çalışarak can; ruhî ve zihni eylemlerini bir düzen çerçevesinde belirli ilkelere bağlayarak da kuramsal güvenliğini temin etmiştir (Bıçak, 2013: 15-16). Böylece düzen fikri ve oluşturulan evren anlayışı, kültürel düzende ihtiyaç duyulacak aslı değerlerin temininde de rol almıştır. Kurulan bu irtibat ve benzetilme durumu, meydana getirilen şeylere hem anlam hem de meşruiyet kazandırmaktadır.

Evren tasavvuru, insan, genel anlamda çevresi ve bunlar arasındaki ilişkilere işaret eder. Buradan hareketle evren tasavvurunun Tanrı, tabiat, insan ve kültür bağlamında toplum anlayışı olmak üzere dört sütun üzerinden yükseldiğini söylemek mümkündür. İster kabul, ister reddedilsin veya lakayt kalınsın, Tanrı anlayışı sütunlardan ilkinin; içinde veya karşısında yer alınsın, ona karşı muhafaza, müdahale veya mücadele tavrı sergilensin, tabiat bir başkasını; Tanrı'nın eseri, kendisinin eşiti, rakibi veya öteki olarak bakılsın, insan anlayışı bir diğerini; nihayet ister mecburiyete ister sözleşmeye dayandırılınsın, mücadele veya dayanışma anlayışından hareket edilsin, toplum öteki sütunu oluşturmaktadır. İçerik ve yaklaşımlar farklı olsa da, evren tasavvuru bahsi geçen sütunların üzerine bina edilmektedir. Gerek fert, gerekse toplum açısından ihtiyaçların temini ve sorunların çözümü, bahsi geçen sütunlar ve onların işaret ettiği anlayışlardan nasibini almaktadır. Nitekim bunlara karşı sergilenen tavır, ortaya çıkan anlayış ve yapılar üzerinde etkili olmakta, onları şekillendirmektedir.

Evrenle Kurulan İlişki: Eril ve Dişil Tavır

Bahsi geçen sütunlar ve işaret ettikleriyle, insanın iki şekilde ilişki kurabilmesi, daha doğrusu tavır sergilemesi mümkündür. Eril veya dişil olabilen bu tavırlar, hem zihniyeti belirlemekte hem de tercih edilecek tavır ve tarzın şeklini tayin etmektedir. Eril tavır, Yunan mitolojisinde, başta beden olmak üzere mükemmelliğin, bilmenin, aklın ve aydınlığın temsilcisi olarak kabul edilen ve Güneşle temsil edilen Apollon sembolünden hareketle ele alınmaktadır. Aklın, istikrarın, sükûnetin, şuurun, düşüncenin, tabiata bağlı olmaktan kurtulup ondan kopabilmiş olmanın, dolayısıyla şuur kazanmanın, sorun çözebilmenin, keşif ve icadın, fethin, fiilin, fail olabilmenin, kısaca aktif bir şekilde soru sorup cevap alabilen özne olmanın timsali olarak anlaşılmalıdır; genel hatlarıyla bütün bu sayılanlar erilliği ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu haliyle durum veya sorun karşısında, bilgi ve düşünceye müracaatla ve özne konumunu koruyarak, karar vermenin ve sonucunda istikrarı yakalamanın veya korumanın alâmeti olarak düşünülmektedir. Tabiattan kopmuş olduğu için erillik kendisinin farkına

vararak, beninin oluşumunu gerçekleştirmekte ya da başarmaktadır. Bu durum, sorumluluk üstlenmeyi ve bunları ifa etmeyi gerektirmektedir. Aynı zamanda karar vermiş olmayı ve kararında devam etmeyi, yani istikrarı yakalamayı, nihayetinde kozmos haline ulaşmayı ifade etmektedir. Burada kozmetik sanayiinin kaostan kurtarmak için kadın bedenine yaptığı müdahale hatırlanabilir. Hem kozmosun temsilcisi olma, hem de buna dayanarak düzenleme yetkisi eril tavra ait görülmektedir. Bu tavır ya da iddiayla hükmün icra edilerek, hâkim hale gelmeye de bir atıf mevcuttur. Aynı zamanda her hâkimiyet, tâbi olanları da gerektirmektedir. Varılan nokta, fiilin bizzat kendisi tarafından belirlenip, nesne konumuna düşmeden, fail olmaktır. Bütün bunları da duygulardan uzak kalarak ve akla müracaat ederek yapabilmeyi başarmaktır.

Yunan mitolojisinde dişil tavrın sembolü Ay'dır. Dişil tavır duyguların, değişimin, kararsızlığın, sürüncemenin dolayısıyla istikrarsızlığın, tâbi olmanın, tabiattan kopamayışın dolayısıyla şuur kazanamamanın, mevcutla yetinmenin, en fazla onu korumanın ifadesidir. Aynı zamanda fiilin faili olamamayı, yani pasif kalmayı ve nesne olmayı çağrıştırmaktadır. Bu haliyle sorun ya da durum karşısında duygulara bağlı kalmayı, nesne olmayı, kararsızlığı, buna bağlı olarak da istikrarsızlığı ifade etmektedir. Zaten nesne olmak bir özneyi gerektirdiği için bu sayılanların yapılması mümkün olmayacağından, çözümün yerini sürüncemeye bırakması da kaçınılmazdır. Sürüncemede kalma, sükûneti, sakinliği ve meskûn olmayı engelleyerek kaosu çağrıştırmaktadır. Aynı zamanda kendinin farkına varamayıp, yani şuur haline ulaşamayıp, tabi olmayı, bir şeylere bağlı kalmayı doğurmaktadır. Nesne olmak veya kalmakla sonuçlanan bu hal, yüklenmeyi de gerektirmektedir.

Erillik Güneşle, dişillik ise Ay ile temsil edilmektedir. Güneş, ışığın kaynağı kendisi olduğu için varlığını, hiç değilse varlığının görünür kılınmasını ve kabulünü, başkasına borçlu değildir. Aynı zamanda ışığı marifetiyle her şeye nüfuz edebilme gücüne de sahiptir. Güneşin değişmesi de söz konusu olmadığı için istikrarın ve düzenin sembolü kabul edilmiştir. Ay ise ancak Güneşten gelen ışığın yansınmasıyla varlığını görünür kılmakta, bir anlamda borçlu kalmaktadır. Bu durum, Ay'ın edilgenliğine ve nesne konumuna olduğu kadar sürekli değişmesine; sürekli değişme hali de istikrar, sükûn ve düzenden uzak kalmasına sebep olmaktadır. Bu ise bir nevi yüklenmeyi de çağrıştırmaktadır. Yüklenme, failin müdahalesine yol açmakta, hiç değilse fiilin sahası haline getirmektedir.

Erillik, Güneşle olduğu gibi noktayla da temsil edilmektedir. Nokta, özneyi vurguladığı gibi karar vermenin, sonuca varmanın dolayısıyla çözüme gitmenin de temsilcisidir. Dişil tavır ise virgülle temsil edilmekte olup; devamın, sürecin olduğu kadar sürüncemenin, sonlandıramamanın, dolayısıyla çözüme kavuşamamanın göstergesidir.

Batı zihniyetine bakıldığında, kendisini özne konumuna yerleştirerek eril tavra sahip çıktığı görülmektedir. Dişil tavrı ise Batının dışına bilhassa Doğuya gön-

dermektedir. Buradaki ayırım, adlandırma ve nitelendirmeler bile eril bir tavra işaret etmektedir. Eril tavra ait olan ve olumlu görülen bütün özelliklerin Batıya; dişil tavra ait görülen ve seçilmeyen hatta nefret edilenlerin ise tabiri caizse bir torbaya doldurulup Doğuya gönderildiğine şahit olmaktadır. Bunun da sadece oryantalizmle sınırlı kalmadığı görülmektedir. Alatlının Kâbus adlı romanında (2014) Kadızade'nin bakışlarını kaçırmamasına yol açan konuyla ilgili izah, itham ve nitelemeler söz konusu anlayışın temsil kabiliyeti yüksek bir örneğini sunmaktadır. Ancak mesele, bahsi geçenlerle sınırlı kalmayıp, daha yaygın ve daha derin görünmektedir.

Dünyaya Tavrı Alış: Zihniyet

Batının, genel olarak zihniyet tarihine ve zihin dünyasının tezahürlerine bakıldığında, bahsi geçen anlayışın izlerini sürmek mümkündür. Bunu anlamamanın yolu, öncelikle insan ve insan anlayışından hareket etmeyi gerekli kılmaktadır. Aksi takdirde "insanı devre dışı" bırakan her yaklaşım eksik kalacaktır. Bu eksiklik hem anlamaya çalışan, hem de anlaşılması gereken bakımından olacaktır. Eksikliği giderme ve insandan hareket etme isteğinin, ferdi açıdan zihinden, toplum söz konusu olduğunda ise zihniyetten bağımsız olmayacağı anlamına gelmektedir. Burada sadece "davranışlarıyla" değil "zihniyet ve tercihleriyle" de insandan bahsetmek gerekir. Nitekim "hiçbir fiili kasıt ve niyetinden" bağımsız düşünmek mümkün değildir (Ülgener, 2006: 7-12). Bu bağımsız olmayış, bizi zihniyet kavramına götürmektedir. Zihniyet "dünyaya ve dünya ilişkilerine içten doğru bir tavır alış" (Ülgener, 2006: 14) şeklinde tarif edilmektedir. Bahsi geçen tavır alış, hem dünya ve dünya ilişkilerine yön verecek ve muhteva kazandıracaktır, hem de insanın kendini gerçekleştirme tarzını belirleyecektir. Bu tarz zihniyetin, bir yandan hayata dair "ihtiyaçlar" ile insanı etkilemesine, diğer yandan "geçmişin izi ve baskısı" altında kaldığı için şu an ile maziyi birbirine bağlayarak, köprü görevi üstlenmesine yol açmaktadır. Aynı zamanda zihniyet "sebatlı bir yaşayış ve sert bir direniş" sahip olduğu için şimdiki ve onun değişim tasavvurunu da etkilemektedir (Ülgener, 2006: 80-82). Böylece değişimin kendisi de zihniyetten bağımsız kalamamaktadır. Rönesans örneğinde olduğu gibi, hiç değilse geçmişin yeniden veya yeni bir yorumuyla geçmişle arada köprü olmakta, şimdiki etkilemektedir.

Zihniyeti dünya ve ilişkilerine içten bir tavır olarak ele alırsak; dünya tasavvuru itibarıyla Batı zihniyetini mitolojik, teolojik ve epistemolojik olmak üzere üç dönemde incelemek mümkündür. Kastedilen şeye örnek olması bakımından mitin tarifine bakılabilir: "Doğal bir olgunun uygar olmayan bir zekâ tarafından açıklanması" (Fiske, 2013: 34). Tarifi Batı zihniyetinin sadece mitolojik dönemle sınırlı olmayan, medeniyeti kendine mal etme çabası ve iddiasını bir tarafa bırakırsak; "olgunun" dönemin "algı ve anlayışına" göre açıklandığı durumuyla karşılaşmış oluruz. Dönemin anlayışına yapılan vurgu, adı geçen diğer dönemler için de geçerli olacaktır. Aralarındaki farklılıkların kabul edilmesine rağmen, zih-

niyetin sebatlı bir yaşayış ve sert bir direnişe sahip olma özelliğinden dolayı, en azından birtakım anlayış ve tavırların varlığını devam ettirdiğini söyleyebiliriz. Mesela Batı zihniyetinin her dönem için eril tavrı kendine mal etme istek hatta ısrarını bu şekilde okuyabiliriz.

Mitolojik dönemde aydınlığın ve aklın, dolayısıyla eril tavrın temsilcisi olarak kabul edilen Apollon, temsil ettikleriyle sadece Olimpos'u mesken tutup, kabul görmemiş; Batı zihniyet dünyasında da merkezî yerini hep korumuştur. Ama mesela eğlence ve duyguları temsil eden Baküs, tıpkı Batının paketleyip gönderdiği dişillığe ait tavırlar gibi mecburi göçe mahkûm edilerek Doğuya gönderilmiştir.

Bütün farklılığına rağmen Teolojik dönemde de bu konuda, aynı zihniyetin benzeri tezahürlerini görmek mümkündür. Bir örnek olması bakımından, dönemin ana karakterini oluşturan Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem'e karşı sergilenen tavra bakmak kâfi gelecektir. Bu dönemde Hz. İsa'nın merkezde yer aldığı bir anlayışın halesinde iki kadının yer aldığını görmekteyiz: Anne Meryem ve Mecdel'li Meryem. Hz. İsa'nın mucizevî doğumunu gerçekleştiren Hz. Meryem elbette çok önemli bir yere sahip olmuştur. Ancak dönem itibariyle, yere göğe sığdırılamayan Hz. Meryem, en fazla Efes'e kadar gidebilmiş, ne var ki Avrupa'ya gidememiş, aslında götürülmemiştir. Zira Hz. Meryem evine döndüğü zaman kendisine çocuktan sorulduğunda cevap vermemiş, sadece çocuğunu gösterek, sessizliği tercih etmiştir. Sükût etmiş ve bu haliyle dişil tavrı sergilemiştir. Mecdel'li Meryem ise bir şekilde Avrupa'ya gidebilmiş, götürülmüştür. Popüler romanlarda bile yerini almıştır. Zira bahsi geçen zihniyet açısından o bunu hak etmişti: Cedelleşerek² eril tavrı sergilemiş ve bu onun tercih edilmesine yetmiştir. Çünkü mücadele sükûta nispetle daha eril bir tavidir.

Epistemolojik döneme gelindiğinde, eril tavrı iddia ve ısrarının devam ettiğini söyleyebiliriz. Bu durumun, mesela modern bilim paradigmasının kurucularından Bacon'ın ifadesine de yansıdığını görmekteyiz. Ona göre tabiat saçından tutulup teslim alınmadıkça, bilimden, dolayısıyla güçten bahsetmek mümkün olmayacaktı. Böylece sadece tabiat değil, bilim de gücün emrine amade kılınmış oluyordu. Zaten tabiat da anne değil miydi? Bu ifadede sadece bilimsel anlayış ve bu dönemin zihniyetini görmüyoruz. Aynı zamanda Batı anlayışının dişil tavra ve onun bütün çağrışımlarına yaklaşımını da görmekteyiz. Ayrıca bu yaklaşım ile öteki algısı, sömürge anlayış ve uygulamalarına da bir zemin hazırlanmıştır. Bunlara ilaveten en meşhuru "tarihin sonu" olan çeşitli noktalama gayretleri de bu minval üzere okunabilir. Birçok sonlandırma gayretinde olduğu gibi tarihi noktalamak da bu eril tavrı ısrarının bir tezahürü şeklinde yorumlanabilir.

Bahsi geçen örnekler, dünyaya tavrı alış bakımından ve farklı dönemlerde Batı zihniyetinin erillik hususundaki ısrarı şeklinde okunabilir. Aynı zamanda

² Meselenin yorumlanmasında yazar Mehmet Ali Bulut'un bir konuşmasından ilham alınmıştır.

erillik ve sembollerine sahip çıkılıp, dişillik ve sembollerinin Doğuya gönderildiğini veya orada bırakıldıklarını söyleyebiliriz. Söz konusu tavır, sadece sembol veya sembol isimlerle sınırlı kalmayıp, dişilliği çağrıştıran her tavrı da Doğuya mal etme gayretine dönüşmektedir. Zaten Doğu ve Batıyı tayin etme de eril bir tavır olup, güçle ilgilidir.

Kurulan İlişkilerin Tanzimi: Ahlâk

İnsan, şahsiyeti ile evren arasında ilişki kurmaktadır ve bu ilişkinin bir nev'inde de ahlâk denen hayat kuralları manzumesi doğmaktadır (Tolstoy, 1998). Tolstoy'un kurulan ilişki ile kastettiği dindir ve ahlâk buradan doğmaktadır. Ancak evrendeki düzen fikri, ister evrenin ve bilginin yaratıcısı olmak itibarıyla Tanrı anlayışından hareketle ve O'nun tarafından hazırlanmış düzenlemeler şeklinde anlaşılabilir, isterse evrendeki düzenin toplumların hayatına taşınması olarak bakılsın, insanı ahlâk sahasına yöneltmiştir (Bıçak, 2013: 295). Evren tasavvurunda bahsi geçen sütunlarla kurulacak ilişkinin çerçevesini çizip, tarzını belirlemek ve kurulan ilişkiyi tanzim etmek, ahlâkın sahasına girmektedir. Bu ilişkiler aynı zamanda ferdin kendi beni ile kuracağı ilişkinin tarzını da belirlemektir. Zira ahlâktan beklenen, insanın benliğini kazanmış, benciliğine ise sınır çizebilmiş bir anlayış ve buna uygun bir davranış kazandırmasıdır.

Ahlâk insan davranışlarını tanzim eden kurallar bütünü olarak tanımlanmakta olup üç boyutundan bahsedilmektedir. Hem kendimiz hem de başkaları hakkındaki yargılarımıza temel teşkil eden iyi ve kötü kavramlarına dair bildiklerimiz bilgi boyutunu oluşturmaktadır. İyi ve kötü kavramlarının davranışlarımızda maki bulmasıyla davranış boyutu ortaya çıkmaktadır. Davranışlarımız sonucunda yaşadığımız his ve heyecanlar ise duygu boyutunu oluşturmaktadır. Duygu boyutu, hem sonraki davranışlarımızı belirlemede hem de vicdan denen kontrol mekanizmasını oluşturmaktadır (Güngör, 1995: 40). Bu durum bir taraftan ferdi, değerler dünyası ve toplumla buluştururken, diğer taraftan ihtiyar, irade ve rıza kavramlarıyla, tercihlere, dolayısıyla ferdi sahaya dikkat çekmektedir. Bu noktada irade, ihtiyar ve rıza kavramlarına bakmak icap edecektir. İrade bir davranışı tercih ederek, gerçekleştirme gücünü belirtir. Hem reddetme hem de iyi niyet temennisi anlamlarını veren "hayır" kökünden gelen ihtiyar, seçenekler arasında zorlama olmadan tercih yapıp, karar vermeyi ifade eder. Rıza ise bilerek irade beyan edip, ihtiyarda bulunma sonucunun isteyerek kabul görmesidir (İslam Ansiklopedisi, 2000: 380-384). İradenin, tercih edebilmenin potansiyel haline; ihtiyarın, tercih edebilme fiilinin kendisine; rızanın ise bilerek seçmeye ve sonucunu gönülden kabul etmeye, gerektiğinde katlanmaya işaret ettiğini söylemek mümkündür.

Ahlâk daha ziyade anlayışa, teorik kısma işaret ederken; edep ahlâkın pratik yönüne, uygulama alanına dikkat çekmektedir. Edep, ahlâk anlayışının hayata taşınan, yaşanan tarafına işaret ettiğinden olmalı ki, klasik ahlâk anlayışımızda

“edeb yahu” ifadesiyle altı çizilmiştir. Arapça bir kelime olan ahlâk, İslâm’ın insan ve Rab anlayışının etkisini taşımaktadır. Aynı şekilde Arapça bir kelime olan edep, ecdat tarafından hem Türkçeye çevrilmiş hem de Türkçeleştirilmiştir. Zira edeb “eline, diline, beline” sahip olmak şeklinde anlaşılmış ve uygulamaya konmuştur. Böylece ilişkileri tanzim eden ahlâk anlayış ve ölçüleri, edep ile hayata aktarılmıştır.

Klasik ahlâk anlayışımızın yer aldığı Ahlâk-ı Alai adlı eserde, ahlâkın huy ve fiillerden bahseden bir ilim olduğu belirtilerek, güzel olan fiillerin yapıp kötü fiillerden kaçınılması gereğinin altı çizilmektedir. Eserde iyi ve kötü kavramları fazilet ve rezilet ile karşılanmıştır. Olması gerekenler fazilet, uzak durulması gerekenler ise rezilet ile ifade edilmiştir. Had bilindiği veya ölçüye uyulduğu takdirde itidal, itidalden uzaklaşınca ifrat ve tefrit ortaya çıkar. İtidal sınırına uyulması halinde fazilet; hikmet, iffet, şecaat ve adalet şeklinde tezahür edeceği ifade edilir. İtidalin aşılması halinde ise ya ifrat veya tefrite kaçılmış olacağından, rezilet meydana gelecektir (Kınalızade: 91-96). Arapça olan fazilet Türkçede erdem kelimesiyle karşılanmıştır. Dem, Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre hem olması gereken kıvam hem de zaman anlamına gelmektedir. Şu halde erdem, eril tavır sergilenen durum ve zamana işaret ettiğini söylemek mümkündür. Fazilet, itidal üzere olmayı, rezillikler ise ifrat ve tefritte bulunmayı ifade etmektedir. Rezilet aynı zamanda alçakta olma halini de belirtir. O halde itidal, ölçülü olmayı, ifrat aşırılığı, tefrit de gevşek davranmayı belirtmek üzere kullanılmıştır. İtidal, orta yola işaret etmektedir. Ancak kastedilen biraz ondan biraz bundan olmaktan ya da vasatlıktan ziyade davranışın irtifa kazanarak, zirveyi yakalaması ve orada cereyan etmesidir.

Hikmet, bilmek ve bildiği istikamette davranmaktır. İfratı kurnazlık, tefriti ise doğru ile yanlış ayırt edememe hali, yani ahmaklıktır. Adalet, hak ve haksızlıkla ilgili ölçüyü vermekte olup, ifratı zulmetmek, tefriti ise zulme rıza göstermektir. İffet ihtiyaçların meşru dairede karşılanmasıdır. İffetin ifratı haz düşkünlüğü, tefriti bir nevi aşırı perhiz halidir. Şecaat cesur olmayı işaret ederken; ifratı saldırganlık, tefriti ise korkaklıktır (Oktay, 2005, 90-91). Burada hikmeti, insan ile bilgi veya bilinen; adaleti, fert ile fert veya fertler; iffeti cinsiyetler; şecaati ise ferdin kendisiyle arasındaki ilişkileri, ferdin davranışları üzerinden tanzim ettiği şekilde yorumlamak mümkündür. Ayrıca şecaatin hem hikmet hem adalet hem de iffet için önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Bilgiye ulaşılması ve uygulanması; zulmetmemek ve zulme rıza göstermemek; gerektiğinde perhize müracaat etmeyerek, sorumluluk yüklenmek ama kimseyi de aşırı iştahına malzeme etmemek için hakikaten cesur olmak gerekir. Dolayısıyla cesaret hem haddin bilinmesi hem de lüzumu halinde başkasına veya başkalarına dur denmesi veya teşvik edilmesi için elzem olmaktadır. Burada ölçülü olmanın gayesi, kişinin kendisinin ve çevresinin zarar görmemesidir. Bahsi geçen ölçünün Batı ve bizim zihniyet dünyamıza yansımaları bakımından, Ahlâk-ı Alai ile Machiavelli’nin Prens adlı eserini mukayese etmek ilginç ipuçları verecektir.

Genelde Doğu, özelde “bize” baktığımızda, Batının dışıl tavrı bize mal etme gayretinin bütünüyle yanlış olmadığı görülecektir. Buradaki doğruluk payının, Batının tavrı açısından değil, bizdeki yansımaları açısından geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Zihniyetimiz ve tasavvurlarımız açısından meseleye bakıldığında, dışıl tavrı sergilenen durumların bulunduğu, üstelik bunun bir rahatsızlık yaratmadığı görülmektedir. Mesela söz konusu tavrı, Yunus’un mısralarına şu şekilde yansımıştır:

“Vurana elsiz gerek, sövene dilsiz gerek

Sen derviş olamazsın, sen hakkı bulamazsın.”

Zihniyet dünyamızın mimarlarından ve zihin haritamızın çizerlerinden Yunus’a ait olan bu mısralar dışıl tavrın hususiyetlerini taşımakta olup, Batının bu konudaki iddialarını doğrular niteliktedir. İlk mısradaki geçen el ve dil, söz ve fiile işaret etmektedir. Aynı dünyanın bir başka mensubu, bu konuyu insanı bir şehre benzeterik izah etmektedir. Bu şehrin göz, kulak, dil ve el olmak üzere dört kapısı vardır. Bütün mahlûkat bir taraftan girer bir taraftan çıkar. “Bu kafilerden kimi göz kapısından girer, el kapısından çıkar. Yani görülerek girer, fiil, amel ve sanat olarak çıkar. Kimi kulak kapısından girer, dil kapısından çıkar. Yani işitilmek suretiyle girer, dil kapısından çıkar. Akıl da önünden geçenlerin resimlerini çeker (...) beğendiklerini alıkor, beğenmediklerini salıverir” (Mısrî, 2000: 58). Atıf yapılan kısımda söz ve fiilin, akılla olan ilişkisine de dikkat etmek gerekir. Şiirde ilk mısradaki geçen elsiz ve dilsiz olmak, söz ve fiile işaretli başlı başına bir haddini bilmeyi ifade etmektedir. Üstelik “sövmek ve dövme” bir saldırıya işaret ettiğinden, dışıl tavrıla ilgili iddiaları haklı gösterecek bir mahiyet kazanmaktadır. Nitekim hâkimiyet, mücadele, nüfuz belki fetih vs. gibi kavramları hatırlatan eril tavrı karşısında mukabelede bulunmayıp, üstelik sessiz kalma tavsiye edilmektedir. Ancak ikinci mısradaki, dikkatle bakıldığında, bu tavrın hak söz konusu olduğunda sergilenmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Dolayısıyla mesele hak etrafında düğümlenmektedir. Burada işaret edilen tavrın anlaşılmasının yolu da, hak kelimesinin nasıl ve niçin tercih edildiğinde geçmektedir. Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre hak kelimesinin Hak, hakikat ve hukuk kavramlarını karşılayan anlamları bulunmaktadır. Şu halde büyük harfle başlayan Hak kelimesi Tanrı’ya işaret etmekte olup, Onun karşısında dışıl tavrı sergilenmesi beklenmektedir. Zaten başka türlü de mümkün görülmemektedir. Mısrada geçen hak, küçük harfle yazıldığında hem hakikat hem de hukuk ve adalet anlamlarına gelmektedir.

Bahsi geçen anlamlardan hareketle, bu mısralarda bazı varlık ve durumlar karşısında tavrımızın belirlendiği bir ölçüden bahsedildiğini söyleyebiliriz. Hak karşısında insan olmamız hasebiyle, inanıp inanmama dışında herhangi bir fiilin gerçekleşmesi imkânsızdır. Hukuk ve adalet söz konusu olduğunda, bize tavsiye edilen de uygulanan tavrı da elsiz ve dilsiz olmak yönündedir. Nitekim şeriatın, yani hukukun “kestiği parmak acımaz” anlayışı da bunun, hem söze hem de topluma yansımış halinden ibaret olsa gerek. Hak ve hukuk karşısında eril tavrı

sergilemek, yani rızanın dışında herhangi bir davranış, zihin dünyamızın kabul edemeyeceği bir duruştur. Kabul edilmez, çünkü bu konudaki her teşebbüsün haksızlığa yol açma ihtimali bulunmaktadır ve bunun atıf çerçevemizde karşılığı yoktur. Dolayısıyla hak ve hukuk karşısında tavrımız bellidir ve dışıl olacaktır. Aksi takdirde, amiyane tabirle hem “dik”lenen parmak kesilir, hem de acıymıyormuş gibi yapmak zorunda kalınır ki, bunun zararını hem fert hem de toplum çekmek zorunda kalır. Bu mecburiyet yaşanmazsa, birileri zalim birileri mazlum olacak, diğerleri de zulme rıza göstermek zorunda kalacaktır. Adalet üzerine bina edilmiş bir ahlâk anlayışı ile zulmün bağdaşması da, bunun kabul görmesi de elbette beklenemez. Bu sebeptedir ki, ne kimsenin adalet üzerinde hâkimiyeti ne de buna tâbi olması, ahlâk anlayışımızın kabul edeceği bir uygulamadır.

Yukarıdaki mısırada geçen hak, şayet küçük harfle yazılmışsa hakikat anlamına da gelmektedir. Hakikat, bilgi nesne uygunluğunu ifade eden bir kavram olup, bilgiye işaret etmektedir. Hakikatin ortaya konması, özne olmayı gerektirir. Ancak bundan önce bilginin yüklenilmesi yani yüklem konumunda olunması icap eder. Zira yüklenmeden bir şeyin doğması mümkün değildir. Hakikat karşısında bir yönüyle yüklenmek gerektiği için tavır da dışıl olmaktadır. Nitekim ciltlerce eser kaleme alıp sonunda “Allah-u âlem” demek bu tavrın bir göstergesidir. Ancak bu ibare, sadece O’na karşı bir ihtiramı ifade etmez, aynı zamanda hakikati araştırmanın ve araştıranların yolunun kapatılmaması hususunun da bir ihsası şeklinde okunabilir. Zaten hakikatin kendisi, her defasında yeni soru ve cevaplarla dışıl bir özellik taşımaktadır. Kaldı ki insan var oldukça hem sorun yaşayıp hem de soru soracağından, hakikat karşısında eril tavır takınmak, onu nokta ile sonlandırmak, iddianın ötesine geçemeyecektir. Dolayısıyla hakikat noktalanacak değil, virgülle devam edecek bir özellik taşımaktadır.

Yunus’un elsiz ve dilsiz olma konusundaki ölçüsünün bir sınır çizdiğini; Hak, hukuk ve hakikat için geçerli olduğunu, daha doğrusu böyle okunabileceğini belirttik. Ancak evren tasavvuru, bütün bir dünya görüşü ve ona ölçü oluşturan değerler dünyasının tezahürü olduğuna göre, sadece bu kavramlardan ibaret değildir. Burada cevaplanması gereken önemli bir soru karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçeveden olmak üzere, mesela halk veya haksızlık kavramları için de zihniyet dünyamızda yine aynı tavır mı geçerli olacaktır? Halk, yani insan olma paydasında buluştuklarımız için de aynı tavır mı sergilenecektir? Bilhassa hakikatle uyuşmayan ve haksızlık söz konusu olduğunda ölçünün değiştiğini görmekteyiz. Daha doğrusu dışıl tavrın yerini, süratle eril tavra bıraktığını müşahede etmekteyiz. Bir örnek olması açısından ve bir başka ölçüye işaret etmesi bakımından Miratı’nın şu mısraları incelenebilir:

*“Elsiziz, belsiziz, dilsiziz amma
Gezeriz Âlemi erkekçesine”*

Âlemin, hem insan hem de millet olarak bizim de içinde yer aldığımız varlık cümlesine işaret ettiğini söylemek mümkündür. Aynı zamanda âlemin gezilmesi gereği vurgulanmıştır ki, bunu Kızılma ülküsüne yapılan vurgu olarak oku-

yabiliriz. Söz konusu ülkü, hem nazar etmekle nazariyata yani keşif ve icada, dolayısıyla bilgiye hem de istikrar ve iskân çağrışımlarıyla fethe işaret şeklinde yorumlanabilir. Erkekçesine ifadesinin eril tavra işaret ettiğini, ancak burada cinsiyetin değil zihniyetin altının çizildiğini de belirtmek gerekir. Bu noktada farklı durum veya konum için ve farklı ölçüye dayanan bir tavırla karşı karşıya bulunduğumuzu görmekteyiz. Ailede çocuğun yetişmesi bakımından dişil tavır sergileyen anne, şefkati, merhameti ve karşılıksızlık ilkesiyle iyiliği öğretmektedir. Ancak bu sayede vicdanın gelişmesi söz konusu olmaktadır. Vicdanın gelişmesiyle şahıs, ahlâkın sınırlarına dâhil olmaktadır. Dolayısıyla anne rolünün yardımıyla sorumluluk şuuru kazanılmakta, iç iletişim sayesinde de, kendine hudut çizebilmektedir. Başkalarına haddini bildirmek ise toplum, ölçü ve disiplinin temsilcisi olan baba rolünden öğrenilmektedir (Güngör,1995: 50). Dolayısıyla iç muhasebe anneden, dış hesaplaşma ise babadan gelmektedir.

Dünyaya karşı içten tavır alışımız zihniyetimizi belirlediğine göre, farklı bir durum karşısında, başka bir tavrın gereği vurgulanmaktadır. Aynı tavra, yine Yunus'un "söz ola kese savaşı, söz ola kestire başı" mısraında da karşılaşmaktayız. O halde, zihniyetimiz bazen eril bazen de dişil tavır sergilemeyi gerekli görmektedir. Elbette Hak, hukuk ve hakikat söz konusu olduğunda, elsiz ve dilsiz olmak icap ederken; diğerleri için yine aynı atf çerçevesinden alınan yetkiyle, eril bir tavır beklenmektedir. Şu halde önemli olan, kimden ve nereden gelirse gelsin, haksızlığa nokta koymanın, bu anlayışta yalnızca görev değil aynı zamanda hak olduğunun şuuruna varabilmektir. Aslında burada, hak ve halk hususunda sergilenecek tavra dikkat çekildiğini belirtmek gerekir. Nasıl davranılacağı hususu, ahlâkın sahasına girdiğine göre, değerler dünyasının hayata taşınması, hayat bulması söz konusudur. Bahsi geçen değerler hayat bulurken, hayatımıza dâhil ettiklerimiz ve hayatımıza müdahale etmek isteyenlerle, aramızdaki ilişkileri de tanzim etmektedir. Bu durum, bir taraftan haddi bilme hususunda dişil tavır vaz edilerek hem terbiye etmekte hem de sorumluluk yüklemektedir. Diğer taraftan arzumuz hilafına müdahale halinde, eril tavır sergilenerek haddi bildirmeyi gerektirmektedir.

Şu halde Batı zihniyetinin bir yönüyle sergilediği, bir yönüyle de ısrar ve iddia ettiği bir hat halindeki eril tavrın, zihniyet dünyamızdaki karşılığı, bazı durumlar için uygulanmış bazı durumlarda ise yerini dişil tavra bırakmıştır diyebiliriz. Dolayısıyla Batıda ısrarla bir hat halinde uygulanma imkân veya isteğine kavuşmuş olan eril tavır; bizde iki çizgiyle tayin edilmiş bir yol şeklinde uygulanmıştır. Bu yolun tayin ve tespitinde, uyulan ve uygulanan ölçüyü, yani nasıl olması gerektiği hususunu da ahlâk anlayışımız ortaya koymuştur. Bu noktada cevaplanması gereken soru, bunun bir tercih mi yoksa zaruret mi olduğu sorusudur. Dikkatli bakıldığında, tercih edilenin eril, mecbur kalınan dişil tavır olmadığı görülecektir. Hele bu duruma rıza göstermeyi bir acziyet göstergesi olarak yorumlamak, en iyimser haliyle gaflete düşmek olacaktır. Zira evren tasavvurumuzu oluşturan dört sütun karşısında, zihniyet dünyamız çerçevesinde takınılan tavır,

hem değerler dünyasıyla hem de hayatla yapılan müzakere sonucunda, şuurulu tercihimizden neşet etmiştir. Dolayısıyla ne maruz kalınan bir durum ne katlanılan bir sonuç ne de bilgisizlikten kaynaklanan bir tercih etme ya da edememe halinden bahsedilebilir. Sebep ve sonuçlarıyla, mevcut ölçünün ifade edildiği iki şüre atıfla, her iki tavrın duruma göre tercih edildiğini söyleyebiliriz. Üstelik bir tavrın diğerine tercih edilmediğini de görebiliriz.

Sonuç

İnsan, başta kendisi ve çevresi olmak üzere, Tolstoy'un belirttiği gibi, evrenle ilişki kurmaktadır. Kurulan ilişki, eril ve dişil olmak üzere iki şekilde ortaya çıkabilir. Bunun sonucunda evren tasavvuruna ulaşılmaktadır. Bu ilişkinin çerçevesini zihniyet çizmekte, tanzimini ise ahlâk yapmaktadır. Sadece bugün değil, tarihi sürece bakıldığında, Batı zihniyetinin eril tavrı öncelediği görülmektedir. Dişil tavrın ise, genelde Doğuya özelde ve belki özellikle bize mal edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Mesele sadece bir yaftalama meselesi değildir. Zira bunun arkasından, birtakım uygulama ve müdahaleler gelmekte; daha önemlisi, bunlar için meşruiyet sağlanmakta, hiç değilse buna inanılmaktadır. Daha vahim yönü ise bu inancın paylaşılmasıdır.

Bize ısrarla mal edilmek ya da yüklenmek istenen dişil tavrın, zihniyet dünyamızdan hareketle, bazı hallerde tercih edilip, sergilendiğine şahit olmaktayız. Yanlış olan, bunun bütüne teşmil edilmesidir. Bu noktada hangi söz ve fiilleri, hangi çerçeveye atıfla ve hangi gerekçelerle yaptığımız kadar; yüklenme ve fail olma tercihimizi, neye göre tespit ettiğimiz de önem kazanmaktadır. Yukarıda bahsi geçen sütunlar karşısındaki tavrı, davranışlarımızı tanzim eden ahlâk anlayışımızı da etkileyeceğinden; hâkim ve tabi olma, dolayısıyla fillerimizi ve fail olma durumumuzu da belirleyecektir. Zihniyet dünyamızın mimarları veya mevcut ölçüden hareketle zihin haritamızın çizerlerine müracaat edildiğinde; Hak, hukuk ve hakikat karşısında dişil, halk edilmiş yani halk karşısında ise eril tavrın tercih edildiğini görmekteyiz. Bir taraftan yüklem olma amaçlanırken diğer taraftan özne olma başarılmıştır. Üstelik bu hal, şuurulu bir şekilde tercih edilerek, sonucuna da rıza gösterilmiştir. Söz konusu tercih ve rızada, başka sebep veya yakıştırmaları hükümsüz kılan ve yalnızca kendini gerçekleştirme amaç ve anlayışı belirleyici olmuştur. Elbette bunun yolu da tarzı da atıf çerçevesine uygun ve farklı olacaktır. Nitekim yüklenmeden doğum yapmanın, bir anlamda kendini gerçekleştirmenin; haddi bilmeden ve lüzumu halinde haddi bildirmeden yaşamının, insana ve insanlığa verdiği zararın sayısız örneğini görmekteyiz. Kısaca gerektiğinde elsiz ve dilsiz kalmayı, dişil tavrı; gerektiğinde dünyada erkekesine gezmeyi, eril tavrı sergileme kudret ve kabiliyetine sahip olunmazsa, şu haliyle dünyada yaşamaya razı edilmiş oluruz.

Klasik ahlâk anlayışımız itidal, ifrat ve tefrit ölçüsünün esas alınması; fazilet ve rezilet çerçevesinde davranışların değerlendirilmesiyle oluşmuştur. İtidal

üzere yapılan davranışlar fazilet; ifrat ve tefrit üzere olanlar ise rezilet olarak kabul görmüştür. İlki olumlu, diğeri ise olumsuz değerlendirilmiştir. Günümüz açısından meseleye bakılacak olursa, itidalin ifrat ve tefritten uzak kalma kudret ve dirayeti olmaktan ziyade, biraz ondan biraz bundan, ne olsa gider şeklinde uygulamalarıyla karşılaşmaktadır. İtidalin belli bir irtifa ve istikamete işaret ettiği ihmal edilmekte veya gözden kaçmaktadır. Bu ihmal, fazilet veya olması gerekenlerin rahatlıkla parantez içine alınabilmesine yol açmaktadır. İfrat ve tefrit, itidalden uzaklaştırdığı gibi karşılıklı savrulmaları da getirmektedir. Bu durumda, ifrat ve tefrit kısılcına sıkışmış zihin dünyamız, itidali bulamadığı gibi günlük hayattaki karmaşa ve kışkırtmalarla aranması gerektiği fikrinden de uzaklaşmaktadır. Ortaya çıkan kargaşa içinde, ne değerler dünyasıyla ne de hayatın kendisiyle müzakereye giremediğimiz için, hayatla değerler birbirinden uzak kalmaktadır. Dolayısıyla ne yaşanan ahlâk ne de ölçüsüne müracaat edilen değerlerde itidal yakalanabilmektedir. Buna birde ruh deyince kapitalizmin, ahlâkı duyunca Protestanlığın hatırlanması ilave edilirse, mesele daha da karmaşık hale gelmektedir. Üstelik bu konu ruh çağırma seanslarıyla hal olmayacak kadar ciddiyet ve cesaret isteyen bir meseledir.

Bahsi geçen ciddiyet ve cesaret, evren ile kurduğumuz ilişki sonucu ortaya çıkan tasavvurumuzda; bu ilişkide sergilediğimiz tavırlarımızda; dünyaya karşı tavır alışımızda; bu ilişkiyi tanzim eden ahlâk anlayışımızda zaten mevcuttur. Bunlara nazar edildiğinde aşağıdaki manzara görülecektir: Dünyayı ve kendini bilmek ve bildiği gibi davranmak suretiyle hikmetin; ne zulme tevessül ne de ona rızaya tenezzül ederek adaletin; hem ferdi hem de millî varlığını saldırganlığa sapsmadan ve fakat çekinmeden savunarak iffetin; Sadece ceza karşısında değil ödül karşısında da dik durarak cesaretin emsalsiz örnekleri... Dolayısıyla Hak, hukuk ve hakikat karşısında elsiz ve dilsiz kalıp, dişil tavır takınmak da; âlemi erkekçesine gezip eril tavır sergilemek de, bu milletin zihniyet dünyasının tezahüründen başka bir şey değildir. Bu durum bir mecburiyet veya acziyetin ifadesi olmayıp, bir tercih ve rızanın yansımasıdır. Kaldı ki, Âleme nizam vermeyi asli görevi kabul eden bir milletin, başka türlü davranması beklenebilir mi?

Kaynakça

- ALATLI, Alev (2013). *Kâbus*, Everest Yay., İstanbul.
- BIÇAK, Ayhan (2013). *Evren Tasavvuru*, Dergah Yay., İstanbul.
- FISKE, John (2013). *Mitler ve Mitleri Yapanlar*, (Çev: Ş.Duran), İlyaz Yay., İzmir.
- GÜNGÖR, Erol (1995). *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Yay., İstanbul.
- İslam Ansiklopedisi*, (2000). Cilt: 22, İstanbul.
- KINALIZADE Ali Efendi (ts). *Ahlâk-ı Alai*, (Haz: H. Algül), Tercüman 1001 Temel Eser.
- NİYAZI-İ MİSRÎ (2014). *İrfan Sofraları*, (Çev: S. Ateş), İnönü Üni. Niyazi-i Mısri Araştırma Merkezi Yay., Malatya.
- OKTAY, Ayşe Sıdıka (2005). *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alai*, İz Yay., İstanbul.
- TOLSTOY, Leo Nikolayeviç (1998). *Din Nedir?* (Çev: M. Çiftkaya), Kaknüs Yay., İstanbul.
- ÜLGENER, Sabri (2006). *Zihniyet, Aydınlar ve İzn'ler*, Derin Yay, İstanbul.